

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Дипломски рад

Бријан - Келогов пакт у београдској штампи

Ментор:

др Јелена Рафаиловић

Студент:

Милоје Милојевић

Београд, септембар 2018.

Садржај

1. Предговор.....	3
2. Увод.....	5
3. Бријан-Келогов пакт.....	12
3.1. Узроци склапања пакта.....	14
3.2. Од првих нота до потписа (5. јануар – 27. август 1928.).....	18
3.2.1. Француско-америчка дипломатска преписка.....	18
3.2.2. Преговори великих сила.....	24
3.2.3. Потписивање пакта.....	27
3.3. Приступање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (27. јануар 1929.).....	31
4. Последице и утицај пакта.....	33
5. Закључак.....	36
6. Извори.....	38
7. Литература.....	38

1. Предговор

Потписивање Бријан-Келоговог пакта у Паризу, 27. августа 1928. године, изазвало је велико узбуђење у светској јавности тог времена. У томе ни Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца није била изузетак. Она се у спољној политици доста ослањала на Француску, а годину пре склапања пакта, између њих је потписан и савезнички уговор. Стога су вести из Француске и о њеној политици, помно праћене.

Рад анализира писање београдске штампе по питању Бријан-Келоговог пакта, приступања Краљевине СХС, и дотаћи ће се одређених догађаја где овај систем није успео да очува поштовање својих начела. Поменута питања представљају структуру рада. Покушаћемо да преко анализе штампе схватимо спољнополитички положај Краљевине СХС у Версајској Европи тог периода, и да видимо да ли је њен положај утицао на писање новина и њихов став о појединим темама.

Извори за овај рад су били вести, извештаји, коментари, чланци и интервјуи из београдских дневних новина: Време, Правда и Политика. Новине које су коришћене приликом писања овог рада спадају у дневну штампу. Оне су изабране јер су пре свега биле најтиражније, са великом циркулацијом бројева. Београдска штампа је, поред свакодневних збивања у Европи, нашој јавности преносила и ставове државне политике Краљевине СХС, као и реакције врхова осталих држава, преносећи писања страних листова.

Бријаново јавно обраћање америчком народу, представља догађај који је покренуо преговоре, који су на крају довели до закључења пакта. Међутим, због одсуства информација у дневној штампи о овој вести, као и о Бријановом првобитном нацрту од 20. јуна 1927, за доњу границу материјала који ће се обрађивати у овом раду, узима се 20. децембар. Тада је први пут објављена вест о француско-америчким преговорима за закључење споразума.

Са друге стране, било је битно приказати утицај који је пакт имао на међународну заједницу, и примену у решавању спорова између држава. Стога се за горњу границу

обrade материјала узимају вести о италијанско-абисинском рату и немачкој окупацији Рајнске области, када је Друштво народа последњи пут играло већу улогу у решавању међународних спорова, и када је постало јасно да велике силе не намеравају да поштују одредбе пакта о одрицању од рата.

Након Првог светског рата, политичка ситуација у Европи потпуно се променила. Два велика царства, Аустро-Угарска и Русија, која су вековима водила европску политику, уништена су. Уместо њих, настало је више мањих, политички нестабилних, националних држава. Европа је била подељена на два табора: државе победнице, које су се трудиле да одрже систем успостављен Версајским уговором, и губитнице, које су биле незадовољне својим положајем и хтеле промене. Такође, на истоку је настала нова држава, Совјетски Савез, који је цео друштвени поредак у Европи сматрао непријатељским.

Да би се разумели овако сложени међународни односи који су владали европском, па и светском политиком у периоду након Првог светског рата, коришћена су дела Хенрија Кисинџера *Дипломатија*, и *The new Cambridge Modern History – The Shifting Balance of World Forces 1898-1945*. Док је за улогу Краљевине СХС у међународној заједници након Првог светског рата, коришћено дело Станислава Сретеновића, *Француска и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1929*.

Такође, било је потребно објаснити настанак и развој пацифистичких идеја, и делатност Друштва народа, да би се боље разумела дешавања након Првог светског рата. Зато је коришћено дело Аникуе ван Гинекен, *Historical Dictionary of the League of Nations*.

Од Бријанове поруке 6. априла 1927, до потписивања пакта у Паризу, 27. августа 1928. године, прошло је годину дана. За ово време вођена је тешка и дуготрајна дипломатска француско-америчка преписка, у коју су се касније укључиле и друге велике силе. Да би се боље разумели интереси и проблеми, са којима су се суочавале те велике силе, а пре свега Француска и Сједињене државе, коришћена су дела Роберта Ферела *Peace in their Time – The Origins of the Kellogg-Briand Pact*, и Дејвида Милера *The Peace Pact of Paris – A Study of the Briand-Kellogg Treaty*. Дело Роберта Фелера посебно је значајно, јер је аутор приликом писања ове књиге користио лични дневник Вилијама Кесла, асистента државног секретара за западноевропске послове од 1927. до 1929.

2. Увод

Први светски рат завршио се 11. новембра 1918. године, потписивањем примирја између представника Савезничких снага и Немачког царства, у железничком вагону у Компјењу. Рат је према разарањима и количини људске патње, био неупоредив у дотадашњој историји човечанства. Нова оружја, авиони, подморнице, тенкови, знатно су увећали степен разарања. За разлику од претходних ратова, читаве нације, осетиле су терет и суровост ратовања. Начињена материјална штета процењивала се на око 45 милијарди фунти.¹

Немци су, 4. октобра 1918. године, затражили примирје од председника САД, Вудроа Вилсона, позивајући се на *четрнаест тачака*, тражећи такође, да оне буду основа и за преговоре о миру.² Међутим, споразум о примирју, био је састављен од стране савезничких војних команданата, и стога није имао великих додирних тачака са Вилсоновим програмом, по ком су Немци тражили мир.³ Мировни циљеви америчког председника, изражени су у његовим говорима током 1917. и 1918, а пажљиво припремљена, председничка адреса Конгресу, од 8. јануара 1918, представља сажет и суштински приказ тих циљева. Посебно важна, била је ставка о оснивању једног општег међународног друштва, за које се Вудро Вилсон снажно борио.⁴

Први светски рат, имао је огроман утицај на развој међународне организације. Количина људских жртава и материјалних губитака, створили су утисак да се слични ратови морају избећи у будућности. Рат, као легитимно средство у одбрани националних интереса, више није могао бити прихваћен.

У јануару 1919. године, у Паризу, састала се Конференција мира. Био је то скуп победничких држава, на ком поражене нације нису могле учествовати. Такође, руски представници, посебно совјетски, нису били пожељни у раду Конференције. Државе

¹ Ruth Henig, *Versailles and After 1919-1933*, New York 2001, 2.

² Rohan Butler, "The Peace Settlement of Versailles 1918-1933", у: *The New Cambridge Modern History – The Shifting Balance of World Forces 1898-1945*, ур. С. L. Mowat, Cambridge University Press 1968, 209.

³ R. Henig, *Versailles and After 1919-1933*, 12.

⁴ Исто, 10.

учеснице, биле су подељене у две групе. Већа, сачињена од малих и средњих земаља, имала је само ограничена права. Другу, мању групу, чинило је пет великих држава: Француска, Велика Британија, САД, Италија и Јапан. Сва решења су стварно доносила само те силе.⁵

Прва одлука Врховног Савета, била је именовање Комисије која се састојала од представника великих сила – САД, Велика Британија, Француска, Италија и Јапан – и делегација Кине, Бразила, Србије, Португала и Белгије – да саставе нацрт Оснивачке повеље Друштва народа. Споразум је постигнут до средине фебруара, у великој мери захваљујући претходним састанцима између америчких и британских представника, на којима је договорен скуп чланака о којима би се водиле расправе. Представници француске државе, сматрали су да Друштво народа, треба да буде овлашћено да својим члановима нареди усвајање одређених правила или обезбеђивање договореног броја војних снага. Француски покушаји да ову организацију устроје као војни савез, који би био уперен против могућих нападача чланица удружења, остао је безуспешан.⁶

Британски представници, лорд Роберт Сесил и Јан Смутс, заједно са председником САД, Вудроом Вилсоном, успели су да наметну своје идеје, тако да је Друштво народа устројено као удружење независних држава, које су свечано обећале да ће сарађивати за остварење одређених циљева, а испуњење тих обавеза, зависило је потпуно од њихове спремности да поштују одредбе Повеље.⁷

Главни циљ Друштва народа, био је постизање међународног мира и сигурности. Како би радили на успостављању мирољубивог међународног поретка, чланови преузимају на себе поштовање и очување територијалне целovitости и политичке независности, свих чланова удружења. Међутим, овај систем узајамне гаранције, није обавезивао ниједног члана ни на какву одређену акцију. Такође, прокламовано је да су рат или претња ратом, ствар интереса целог Друштва народа, и да оно треба да предузме мере како би очувало мир. У члановима од 12 до 17 се наводи, да Друштво има арбитражну улогу, јер су чланови у обавези да се обратe удружењу за решавање спорова. У крајњем

⁵ Андреј Митровић, *Време нетрпељивих – Политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, Подгорица 1998, 27.

⁶ Adam Tooze, *The Deluge – The Great War and the Remaking of Global Order, 1916 – 1931*, London 2014, 255-259

⁷ Исто, 260-264

случају, било би оруђе за спровођење мира, у виду санкција или војних мера, чије је објашњење за примену остало јако оскудно. Према томе, рат није био ни искључен као средство националне политике, ни проглашен незаконитим. Чланови Друштва народа, могли су заратити без кршења Повеље и тиме избећи санкције, ако не би било једногласне одлуке у Савету или ако би било одлучено да је спор ствар унутрашње политике.⁸

Конференција мира, једногласно је усвојила нацрт Оснивачке повеље, 28. априла 1919. године. Друштво народа, званично је почело са радом 16. јануара 1920. године, само неколико дана након што је претходно потписани Версајски мир, ступио на снагу, чији је Повеља била саставни део.

Француска је својим захтевима за мир, желела да избегне понављање 1870. и 1914. године. Хтела је да спречи нову немачку инвазију, која је проузроковала велику материјалну штету⁹ и људске жртве, тако што би је војно ограничила и натерала да плати велику ратну одштету. Њен захтев, да Рајнска област буде одвојена од Немачке и постане независна држава, био је одбијен, а заузврат, Лојд Џорџ и Вудро Вилсон су понудили споразум којим су гарантовали сигурност Француске у случају неиспровоцираног напада.¹⁰

Међутим, у Сједињеним Државама, републикански сенатори, који су чинили већину, сматрали су да САД не смеју да ограниче своју слободу акције тиме што ће се обавезати, у свим случајевима, да спроводе санкције против агресора. Поред тога, многи републиканци желели су да одбране углед Сената, да понизе Вудро Вилсона и дискредитују Демократску странку, да би обезбедили победу своје странке на следећим изборима.¹¹ Након вишемесечне дебате, Сједињене Америчке Државе су у новембру 1919. године, повукле своју политичку подршку, и 19. марта 1920, Сенат је коначно одбио ратификацију Версајског споразума. У августу 1921. године, потписан је сепаратни мир и САД нису постале чланица Друштва народа. Споразум о војној гаранцији са Француском

⁸ R. Butler, "The Peace Settlement of Versailles 1918-1933", 245-246

⁹ на простору, који је чинио само четири посто укупне територије Француске, Немци су нанели штету између две и три милијарде долара

¹⁰ A. Tooze, *The Deluge*, 277-279

¹¹ Хенри Бемфорд Паркс, *Историја Сједињених Америчких Држава*, Београд 1985, 589-590

је одбијен, који је заузврат, према условима договора, ослободио и Велику Британију било каквих обавеза.¹²

Британија је у послератним годинама, нерадо спроводила одлуке Версајског споразума и није хтела да се обавезе на војну сарадњу са Француском. Као светска колонијална сила, она је тежила обнови трговине и што мањем трошењу својих материјалних и људских ресурса у Европи.¹³ Према томе, Велика Британија се залагала за попуштање према Немачкој и ревизију одређених одредби Версајског мировног уговора, што је Француска сматрала погубним за свој опстанак. Остављена сама, без икаквих војних гаранција од стране својих бивших савезника, Француска је сматрала да немачка, већа потенцијална војна снага, мора бити контролисана великим репарацијама, ограничењима у наоружању и коришћењем механизма Друштва народа у своју корист. Француска је морала да успостави нови систем европских савеза, како би надокнадила губитак предратног савезника, Русију, и непоуздану подршку Велике Британије и САД.¹⁴

У септембру 1920. године, Француска је са Белгијом закључила тајни војни савез. Иако, на основу четрнаест Вилсонових тачака, 18. члана Повеље¹⁵ и меморандума из маја 1920, стари савези, са тајним војним одредбама, више нису били прихватљиви међу чланицама Друштва народа. Убрзо након тога, 19. фебруара 1921, Француска је склопила нови савез, "политички споразум" са Пољском. У њему званично није било војних одредби, али с обзиром да се велики број француских војних саветника, у то време налазио у Пољској, услед њеног рата са Совјетским Савезом, вероватно је и то био део споразума. Британски премијер, Лојд Џорџ, је у јануару 1922, понудио Француској одбрамбени савез, у случају неиспровоцираног напада од стране Немачке. Француска је у ову понуду хтела да укључи и свог савезника Пољску, међутим, због неспремности британске владе да се обавезе на француске услове, преговори су били прекинути.¹⁶

¹² R. Butler, "The Peace Settlement of Versailles 1918-1933", 226.

¹³ R. Henig, *Versailles and After 1919-1933*, 32-33

¹⁴ Исто, 31-33

¹⁵ "Сваки споразум или међународно ангажовање закључено убудуће, од било које чланице Друштва народа, биће одмах регистровано и објављено од стране Секретаријата. Ниједан споразум или међународно ангажовање, неће бити обавезујуће до тада."

¹⁶ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 55-59

Исте године, у марту, сазвана је конференција у Ђенови, како би се расправљало о питањима разоружања европских држава. Међутим, до решења није дошло, а конференцију је обележио економски и политички споразум немачких и совјетских представника у Рапалу.¹⁷ Овај догађај само је појачао одлучност Велике Британије, да је потребна сарадња са Немачком и ревизија Версајског мировног споразума, како би се дошло до компромиса. Али могућност немачко-руске сарадње, само је повећала несигурност Француза и њихову одлучност да је Немачку потребно што више ослабити. Француска је наставила са својом политиком окруживања Немачке, и 25. јануара 1924. године, потписала "Споразум о савезу и пријатељству" са Чехословачком.¹⁸

Њени покушаји да Друштво народа устроји према својим интересима, остали су неуспешни због одбијања предлога од стране Велике Британије. То су били пројекти: нацрт споразума о узајамној помоћи из 1923. и Женевски протокол из 1924. године. Њима се гарантовала узајамна војна помоћ чланица Друштва, у случају неиспровоцираног напада.¹⁹ Они су по мишљењу Велике Британије ишли сувише далеко, док су за Француску били недовољни. Велика Британија их је предложила како би навела Француску на разоружање, а не зато да би себи наметнула додатну одбрамбену обавезу. Француска је те пројекте прихватала првенствено као обавезу за пружање узајамне помоћи.²⁰

Почетком 1925. године, британски министар спољних послова, Остин Чемберлен, предложио је својој Влади склапање савеза са Француском, али је његов предлог одбијен.²¹ Густав Штрезман, немачки министар иностраних послова од краја 1923. до октобра 1929, сматрао је да "споразум о безбедности без Немачке, био би споразум о безбедности уперен против Немачке". Дана 9. фебруара 1925. године, немачка влада, упутила је француској меморандум предлажући споразум између земаља заинтересованих за Рајну, истичући Енглеску, Француску, Италију и Немачку, при чему би се обавезале да не воде рат један против друге.²² Немачка је у овој политици видела могућност да на

¹⁷ R. Henig, *Versailles and After 1919-1933*, 37.

¹⁸ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 60.

¹⁹ R. Butler, "The Peace Settlement of Versailles 1918-1933", 248-249

²⁰ X. Кисинџер, *Дипломатија I*, Београд 1999, 215.

²¹ R. Henig, *Versailles and After 1919-1933*, 42.

²² R. Butler, "The Peace Settlement of Versailles 1918-1933", 233.

миран начин разбије изолацију на коју је била осуђена поразом у рату и уговором у Версају, да постепено постигне утицајан положај у међународној политици, изведе ревизију Версајског мировног уговора и створи предуслове за измену својих граница, нарочито на рачун Пољске.

На конференцији представника Француске, Велике Британије, Италије, Немачке, Белгије, Пољске и Чехословачке, која је одржана у Локарну од 5. до 16. октобра 1925, све државе учеснице су свечано изјавиле да не желе рат и да сматрају да се међународни проблеми морају решавати мирољубиво. Немачка и Француска, а такође и Немачка и Белгија, једна другој су узајамно гарантовале да *"ни у ком случају неће једна против друге предузети напад, препад или рат"*, па су, доследно томе, међусобно још једном признале своје постојеће границе, а такође и склопиле посебне уговоре о арбитражном решавању свих проблема које нису могле или не би могле да реше уобичајеним дипломатским акцијама. Велика Британија и Италија су са своје стране гарантовале неповредивост овог споразума. Што се тиче источних граница, склопљени су само уговори о арбитражи Немачке са Пољском и Чехословачком, без гаранције граница. Француска је, међутим, једнострано дала гаранције двома словенским државама. Велика Британија се уздржала да учини исто.²³

Споразуми у Локарну, показали су да Версајски уговор није могао да наметне прихватање мировних услова које су диктирали победници, односно да је Немачка стекла могућност да поштује само одредбе на које пристане. Британско одбијање да гарантује чак и уговоре о арбитражи, на међународном плану санкционисало је постојање двеју врста граница у Европи – оних које Немачка прихвата и које друге земље гарантују, и оних које ни Немачка ни друге земље не прихватају. У Локарну је много мање остварена пацификација Европе, него што је одређено поприште следећег рата.²⁴

Једно од главних питања у решавању спорова мирним путем, било је разоружање. У Версајском мировном уговору се наводи да је немачко разоружање само први корак у општем, свеобухватном разоружању држава. Такође, у 8. члану Повеље Друштва народа,

²³ А. Митровић, *Време нетрпељивих*, 319-320.

²⁴ Х. Кисинџер, *Дипломатија*, 233.

стоји да *"одржавање мира, захтева смањење наоружања држава до најмање могуће тачке у складу са националном безбедношћу и извршавањем међународних обавеза."*²⁵

Након споразума у Локарну и уласка Немачке у Друштво народа, договорено је да Припремна комисија за разоружање почне са радом како би се у будућности организовала конференција посвећена тој теми. На разматрањима Припремне комисије, којој је присуствовао и амерички делегат, није се могло доћи до решења. Немачка је тражила да се некадашњи Савезници подједнако разоружају. Међутим, страхујући од немачког индустријског потенцијала за рат, они су то одбијали. Такође, долазило је до сукоба и између бивших савезника, Велике Британије и Француске.²⁶ Због свега овога, иако је Припремна комисија почела са радом у мају 1926. године, Конференција о разоружању у Женеви, почела је са радом тек почетком 1932, и након заседања од две године, није решила проблеме око којих се састала.

²⁵ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 49.

²⁶ *Исто*, 50.

3. Бријан-Келогов пакт

Дана 6. априла 1927. године, поводом десетогодишњице ступања САД у рат, Аристид Бријан, француски министар спољних послова, упутио је јавну поруку америчком народу, која је садржала понуду француске владе да са Сједињеним Државама потпише споразум о одрицању од рата између ове две земље.²⁷

На слање ове поруке, пресудно је утицао састанак Аристида Бријана са професором Џејмсом Шотвелом, 22. марта 1927. године. Професор Шотвел је у марту 1927, боравио у Немачкој, као гостујући предавач на Академији за политику у Берлину. На састанку су говорили о погрешном схватању француске политике као милитаризму, и одрицању од рата као оруђа националне политике. Шотвел је зато предложио склапање споразума, а договорено је да би први корак ка томе било обраћање америчком народу.²⁸

Међутим, да је овај споразум са француске стране, од самог почетка посматран као савез, иде у прилог то што би рат био проглашен незаконитим само између ове две државе, и чињеница да су претходни уговори о савезу, које је Француска закључила са Румунијом и Краљевином Југославијом, личили на билатералне споразуме о стављању рата ван закона.²⁹

Бријанова порука америчком народу, објављена је на 5. страни Њујорк Тајмса и 12. страни Хералд Трибјуна. Претрага у неким другим америчким новинама, показује још већу незаинтересованост америчке јавности за Бријанов значајан предлог. Међутим, 25. априла 1927, у Њујорк Тајмсу, појавило се писмо уреднику написано од стране Николаса Мареја Батлера, председника Колумбија Универзитета. Истог дана, у Тајмсу је објављен и чланак који говори о стављању рата ван закона. Након ових чланака, у Сједињеним Државама је пробуђено интересовање за Бријанову поруку, на коју до тада нико није обраћао пажњу.³⁰

²⁷ David Hunter Miller, *The Peace Pact of Paris – A Study of the Briand-Kellogg Treaty*, New York 1928, 7-8

²⁸ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 67-69

²⁹ Исто, 73.

³⁰ Исто, 74-75

Бријанова порука о одрицању од рата између Француске и САД-а, изазвала је јако подељене реакције. Вође пацифистичких покрета, као што су Др. Батлер, Професор Шотвел, и Салмон Левинсон свесрдно су се zaloжили за предлог француског министра спољних послова. Међутим, Администрација председника Кулица, од самог почетка била је ненаклоњена овом подухвату и подозриво је гледала на Бријаново јавно обраћање америчком народу, уместо државним званичницима преко редовних дипломатских канала. Али, одбијање пројекта којим се рат жели прогласити незаконитим, значило би незаинтересованост за светски мир, што би сигурно пољуљало поверење америчког јавног мњења у државни апарат.³¹

Успевши да дипломатски надмудри америчког државног секретара, Френка Келога, Бријан је америчком амбасадору у Паризу, 20. јуна 1927. године, предао "нацрт уговора о вечном пријатељству између Француске и САД".³² Француска влада рачунала је да ће склапањем таквог уговора обезбедити себи подршку Сједињених Држава и уопште учврстити свој војно-политички положај у случају ратног заплета у Европи.³³

Као и након Првог светског рата, изолационистички настројени амерички политичари оклевали су да се прикључе споразумима који би их увукли у међусобне сукобе европских сила. Државни секретар Келог и председник Кулиц, сматрали су да је немогуће закључити споразум у облику у ком је предложен од стране француске владе. Међутим, они су знали да морају предузети нешто како би се умирио амерички мировни покрет, који је Бријан користио да би вршио притисак на америчку Администрацију.³⁴

Министарству спољних послова САД требало је нешто више од шест месеци да размотри француски нацрт. Одговор је уследио 28. децембра 1927. Сједињене Државе су сматрале да је потребно постићи да се све велике силе придруже једном пакту, којим би се оне одрекле рата као оруђа националне политике, а затим би се том споразуму могле прикључити и остале државе.³⁵

³¹ Исто, 79-82

³² D. Hunter Miller, *The Peace Pact of Paris*, 10.

³³ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 73.

³⁴ Исто, 128-129

³⁵ D. Hunter Miller, *The Peace Pact of Paris*, 13-17

3.1. Узроци склапања пакта

Београдска дневна штампа, није пренела вест о Бријановом јавном обраћању америчком народу, као ни о нацрту уговора о вечном пријатељству, којим би се Француска и Сједињене Државе одрекле рата као оруђа решавања међусобних спорова.

Све до слања америчког одговора на француски нацрт споразума, 28. децембра 1927, у београдској дневној штампи није се писало о преговорима, могућим исходима, и поводима и узроцима за један такав споразум између две светске силе.

Београдски дневни листови, *Време* и *Правда*, о дешавањима везаним за споразум, почињу да пишу крајем децембра 1927. године. У издањима од 20. децембра, оба листа пренела су вест да је државни секретар Френк Келог, предао француском амбасадору у Вашингтону, Полу Клоделу, нацрт уговора о вечитом пријатељству и миру између Француске и Сједињених Држава.³⁶ Овде се у ствари говори о новом уговору о арбитражи између САД и Француске, о ком се преговарало због истека претходног уговора, који је тадашњи државни секретар Елију Рут 1908. закључио. Уговор је потписан 6. фебруара 1928. године. Америчка страна је одлучила да изађе у сусрет Французима, и у необавезујућој преамбули, уговорне стране су се одрекле рата као оруђа националне политике, под утицајем Бријановог предлога.³⁷

Следећу вест пренела је *Правда*, пар дана касније, дајући обавештење да је Келог одржао састанак са сенатским одбором за спољне послове, о француском предлогу.³⁸ Роберт Ферел у својој књизи наводи да је сенатор Бора, председавајући овом састанку, наводно предложио да се споразум прошири, како би обухватио све државе света.³⁹

Политика у својој рубрици "Шта нам је донела 1927", где се таксативно наводе значајни догађаји који су обележили 1927. годину, и која је објављивана у првим бројевима 1928, не помиње ни Бријанову поруку од 6. априла, ни нацрт споразума упућен

³⁶ "Уговор о вечитом миру између Француске и Америке", *Време*, 20.12.1927, 5; "Француско-амерички уговор", *Правда*, 20.12.1927, 1.

³⁷ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 134-135

³⁸ "Америка о пакту са Француском", *Правда*, 22.12.1927, 1.

³⁹ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 139.

Сједињеним Државама од 20. јуна. Прве вести које се односе на дешавања везана за споразум, почињу крајем 1927. године, преносећи да из Вашингтона јављају да сенатор Бора предлаже да се од Бријана затражи да свој предлог о уклањању рата прошири и на друге државе. Такође се наводи да, "добро обавештени кругови сумњају у успех овог предлога, пошто се Кулиц и републиканска странка противе светској конференцији која би се бавила овим питањем."⁴⁰

Док је Политика у свом издању, објавила вест о америчким сумњама, дневни лист Време, 1. јануара 1928, преносећи писање француског листа Матен, доноси чланак у коме пише да ће "пакт о ненападању између Француске и Америке у најкраће време бити закључен."⁴¹ У новинама се не прави конкретна разлика између француског нацрта о споразуму за укидање рата и уговора о арбитражи, што је разумљиво, с обзиром да ни у француско-америчким дипломатским разговорима ова два питања нису била одвојена.

Због америчког одлагања да дају одговор на нацрт споразума, 10. децембра 1927, француски амбасадор у Вашингтону, Пол Клодел, је у разговору са Вилијамом Кеслом, асистентом државног секретара за западноевропске послове, изразио жељу француске владе да због истицања Рутовог уговора о арбитражи, обнове стари или потпишу нови уговор, са одређеним изменама, које су се односиле на Бријаног предлог. Клодел је истакао, да би било прихватљиво да нови уговор о арбитражи буде и споразум о укидању рата. Међутим, америчка страна је сматрала да то није могуће.⁴²

Преносећи вести из Париза, Политика, почетком јануара, такође доноси позитивне вести да се преговори повољно развијају, и да су Сједињене Државе спремне да са Француском преговарају о уговору о уклањању рата, под условом да се том уговору придруже и друге силе.⁴³

За овај период, посебно су значајни говори и интервјуи са Аристидом Бријаном, које су београдске новине пренеле, док је Политика чак имала и прилику да добије интервју. Бријан није говорио конкретно о споразуму и преговорима, али њихов значај

⁴⁰ "За нови светски пакт", *Политика*, 25.12.1927, 4.

⁴¹ "Пред закључењем пакта о ненападању између Француске и Америке", *Време*, 01.01.1928, 1.

⁴² R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 131-133

⁴³ "Француско-амерички уговори", *Политика*, 02.01.1928, 7.

лежи у томе што се на основу њих може видети политика коју је Француска водила и тадашњи проблеми, са којима се Француска суочавала, као и сам европски континент.

Бријановим иступањима, београдске дневне новине придавале су велики значај, и чланци о њему су се често налазили на насловним странама. Аристид Бријан је приказиван као велики пријатељ југословенске државе и народа, харизматичан и помирљив државник који се борио за мирно решавање међународних спорова и светски мир.

Дневни лист Време, 11. септембра 1927, објавио је вест о Бријановом говору пред Друштвом народа. Он је на говорници изјавио, да је "Француска вођена најбољом вољом да решава све проблеме, који су тако дуго стварали кржаве борбе и доводили противнике на нож", али и да постоје непријатељи идеје Друштва народа, који желе на основу непостојећих, измишљених разлика да онемогуће прави мир. Бријан је такође у име своје земље, која је како је он рекао, преживела толико крвавих и страшних катастрофа, изјавио: "да сви треба свом снагом да раде да се страшне епизоде више не понове и да се не сме чекати". Свој говор, Бријан је завршио реченицом, "*Сви за мир путем арбитраже.*"⁴⁴

Средином новембра, Време је на насловној страни објавило чланак о, како се наводи, великом говору о миру, у коме је Бријан нагласио мирољубивост Француске, и да она нема ништа очекивати од новог рата и да свим силама ради на политици мира.⁴⁵

Након пар дана, на насловној страни се опет нашла изјава француског министра спољних послова, Аристида Бријана, дата након потписивања француско-југословенског пакта. Бријан је рекао: "треба искористити тренутак кад сви народи исцрпени ратом желе пре свега да избегну његов повратак, ради постављања једне јаке бране, а затим стварања организације која ће забранити враћање насиљу, обесхрабрујући нападе, осигуравајући правично и помирљиво решење сукоба, јер то стање неће заувек трајати, и пре или касније стара лутања ће се поновити."⁴⁶

⁴⁴ "Г. Бријан за мир и поштовање уговора", *Време*, 11.09.1927, 3.

⁴⁵ "Г. Бријан о мирољубивости Француске", *Време*, 15.11.1927, 1.

⁴⁶ "Г. Бријаново схватање политике", *Време*, 17.11.1927, 1.

Текст који је Живојин Балугџић под псеудонимом X.Y.Z, написао за дневни лист Политика, и који је објављен 22. јануара, посебно је значајан због свог аналитичког карактера и јединственог погледа на догађаје који су се одвијали. За разлику од осталих чланака, који говоре о светском миру као циљу, Балугџић излаже конкретне интересе једне велике силе за потписивање оваквог споразума.

У тексту се наводи, да је "влада Северне Америке почела своју велику акцију у корист светског мира само зато, да би у народу ублажила нерасположење, које је изазвао њен пројект за повећање ратне флоте", и да су преговори почели чим је Сенату поднет пројекат за грађење нових крстарица.⁴⁷

Балугџић даље пише, да су Сједињене Државе након Првог светског рата до краја 1927. године одобриле десет милијарди долара у облику разних зајмова државама на свим континентима, и да "Вашингтонска влада с правом мисли да ће она пружити најбољу заштиту и тим доларима, и свакој другој роби америчкој на страни, ако појача своју флоту."

Аутор наводи, да он не сумња у "намере Кулица и његових сарадника", да они желе смиривање међународних односа, али да "имају мало вере у мирољубивост народа на нашем континенту, то се озбиљно спремају да нам ту мирољубивост натуре. То је "американски мир", који полако заузима место оног "британског мира", који је вековима владао светом. Она тражи, не само да амерички капитал буде свуда довољно заштићен, него и да свет са осмехом прихвата његове империјалистичке прохтеве. [...] Тврди се, да Америка почиње да гледа у женевској организацији једну моралну снагу, која се у извесним тренуцима може поставити против њених империјалистичких прохтева. И да би онемогућила такав један врло незгодан отпор, америчка влада је настала да растроји Друштво народа истицањем једног новог савеза, чији би главни ослонац био у Вашингтону."

На крају текста се наводи, "Презирање и осуда сваког рата, то су речи које је вашингтонска влада убацила због својих унутрашњих незгода. Њима је она хтела да у масама пред нове изборе, испољи своју помирљиву политику, упркос свих огромних

⁴⁷ "Амерички мир", *Политика*, 22.01.1928, 1.

ратних припрема. Она несумњиво жели мир, али га жели према својим циљевима и рачуна при томе на своју ратну флоту више но на међународне споразуме."

3.2. Од првих нота до потписа (5. јануар – 27. август 1928. године)

3.2.1. Француско-америчка дипломатска преписка

Дневни листови Време и Правда, почели да се баве темом преговора од 3. јануара 1928, када је у издању за тај дан, пренета истоветна вест о америчком одговору на француски нацрт споразума. Вест се нашла на насловној страни оба листа, што указује на значај који су ова дешавања имала у тадашњој штампи.⁴⁸ Ово обавештење, пренела је и Политика на својој насловној страни, дан касније, позивајући се на француски лист Матен.⁴⁹

За цео период преговора, информације које је Политика преносила су јако оскудне, посебно поредећи са остала два дневна листа, који су у време размене дипломатских нота, готово свакодневно писали о дешавањима и преносили вести из света. Лист Политика, преговорима, и размени дипломатских нота није придавала велики значај, па су стога текстови о томе јако ретки.

У америчком одговору од 28. децембра 1927, Келог је предложио обнављање уговора о арбитражи, и у посебном писму навео спремност Сједињених Држава да потпишу споразум о одрицању од рата као оруђа националне политике, али уместо билатералног, уговор који би укључио све велике силе.⁵⁰

⁴⁸ "Француско-амерички уговор о вечном миру", *Време*, 03.01.1928, 1; "Француско-амерички уговор", *Правда*, 03.01.1928, 1.

⁴⁹ "Француско-амерички пакт", *Политика*, 04.01.1928, 1.

⁵⁰ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 145.

Дневни лист Правда, почетком јануара, објавио је на насловној страни вест, да је Бријан усвојио Келогов текст уговора као основу за обнављање уговора о арбитражи. У тексту се налази и садржај Келоговог писма Бријану, у коме се изражава америчка жеља за мултилатералним споразумом о одрицању од рата. На крају се истиче да је "француско-амерички уговор о арбитражи потпуно одвојен од г. Келовог писма."⁵¹

Бријан је био јако незадовољан оваквим предлогом. Мултилатерални уговор о одрицању од сваког облика рата, без икаквих ограничења, поништио би вредност француских савезничких уговора са Белгијом, Пољском, Чехословачком, Румунијом и Југославијом. Такође, Локарнски споразуми и Друштво народа, од великог значаја за француску безбедност, не би имали смисла без могућности ратовања у одређеним ситуацијама. Стога, споразум о одрицању од рата, који је Бријан предложио Сједињеним Државама, овом допуном изгубио је вредност за француске интересе, јер се не гарантује неутралност САД према Француској.⁵²

Француски амбасадор, Пол Клодел, 6. јануара 1928, уручио је прву дипломатску ноту Државном секретаријату САД. У њој се наводи, да Француска и Сједињене Државе треба прве да закључе уговор, ком би се касније придружиле остале велике силе. Такође, промењен је текст споразума, уместо "одрицања од рата као оруђа националне политике", стајало је одрицање од "сваког нападачког рата".⁵³

Правда је о поменутом догађају пренела вест француске новинске агенције Авас, у којој се налазио Бријанов одговор на амерички предлог од 28. децембра. У тексту је писало да је "Француска влада вољна да се придружи Сједињеним Америчким Државама и да предложи свима народима да пристану на пакт, који *сада* потписују Француска и Сједињене Америчке Државе и којим се стипулише да се уговорним странама забрањује *сваки нападачки рат*."⁵⁴ Међутим, као што ће се видети, америчка страна се није слагала са оваквим Бријановим тумачењем преговора.

⁵¹ "Г. Бријан усваја г. Келогов текст уговора", *Правда*, 05.01.1928, 1.

⁵² R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 145.

⁵³ *Исто*, 149.

⁵⁴ "Бријанов одговор Америци", *Правда*, 10.01.1928, 9.

О француској дипломатској ноти, писао је и дневни лист Време. У рубрици "Недељни спољни преглед", објављен је кратак хронолошки приказ преговора до 6. јануара, односно прве француске дипломатске ноте. У чланку стоји да "Према вестима из Вашингтона изгледа да је овај одговор повољно примљен. Уосталом, каже се, до ове измене званичних докумената не би дошло, да се обе владе нису претходно споразумеле о главним линијама. Због тога се не верује да између Вашингтона и Париза може бити велике разлике у мишљењу. Успех овог уговора зависиће, дакле, од других држава." На крају се наводи да у случају неуспеха да привуку остале велике силе, Сједињене Државе и Француска, потписале би један двострани пакт о арбитражи.⁵⁵

Дана 13. јануара 1928, амбасадору Клоделу предата је дипломатска нота. У њој је државни секретар Келог изјавио да не мисли да Француска и Сједињене Државе треба да потпишу споразум, коме би се тек касније придружиле остале велике силе. Он је навео да услови који би били прихватљиви за ове две државе, можда не би одговарале другим великим силама. Што се тиче промене текста уговора, Келог се чврсто држао првобитног Бријановог предлога о одрицању од рата као оруђа националне политике, уместо нове француске идеје о одрицању од нападачког рата.⁵⁶

Ова дипломатска нота, је у дневним београдским новинама, пропраћена само констатацијом у листу Правда, на дан предавања ноте.⁵⁷

Француски амбасадор у Вашингтону, Пол Клодел, предао је 21. јануара, нову француску дипломатску ноту државном секретару Келогу. У овој ноти се наводи, да се француска Влада није противила проширењу њиховог првобитног билатералног предлога, и да једино сматра да би овакав облик споразума довео до много сложенијих преговора, током којих би сигурно наишли на разне потешкоће. Што се тиче термина "одрицање од нападачких ратова", наводи се, да се Француска одлучила на овај корак како би довела у сагласност обавезе које проистичу из Локарнских споразума и Оснивачке Повеље

⁵⁵ "Француско-американски преговори", *Време*, 15.01.1928, 3.

⁵⁶ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 153-154

⁵⁷ "Одговор г. Келога", *Правда*, 13.01.1928, 2.

Друштва народа са споразумом о укидању рата. Овом нотом, Французи су и даље заступали своје уверење да је билатерални уговор најбоље решење.⁵⁸

Правда, у издању од 18. јануара, доноси вести о новој француској дипломатској ноти, и пре него што је она уручена америчким властима. Преносећи писање француског листа Матен, у чланку стоји да "[...] г. Бријан у свом одговору г. Келогу изјављује да се за многострани пакт не може узети текст првобитног двостраног пакта против рата."⁵⁹ У новинама је француски став много одлучнији, него што је то био у стварности. Такође, наводи се да француски лист сматра да ће Бријан подробно изложити обавезе Француске према Друштву народа, чиме је хтела да се истакне приврженост Француске овој организацији.

Дневни листови Време и Правда, објавили су истоветни текст, преносећи вести листа Матен, истог дана када је предата нота. У тексту се налази садржај нове француске дипломатске ноте и истиче се да ће министар спољних послова, Аристид Бријан, у ноти изложити да ће мултилатерални облик преговора довести до великих тешкоћа и одуговлачења. Време, у свом издању, доноси још једну вест, којој је дало већи значај него претходној, "[...] да се верује да ће ускоро бити предат одговор Сједињених Америчких Држава на последње француске предлоге, који се односе на закључење уговора о арбитражи. Споразум изгледа несумњив."⁶⁰

Нови француско-амерички уговор о арбитражи, потписан је 6. фебруара 1928. године, 150 година од потписивања првог савезничког уговора између Француске и Сједињених Држава. У необавезујућој преамбули, уговорне стране су се одрекле рата као оруђа националне политике, под утицајем Бријановог предлога. Поред овог додатка у преамбули, у новом уговору, од арбитраже се изузимају сви спорови који се односе на унутрашње надлежности потписница, Монроову доктрину и Повељу Друштва народа, и који утичу на треће партије.⁶¹

⁵⁸ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 158.

⁵⁹ "Одговор г. Бријана", *Правда*, 18.01.1928, 9.

⁶⁰ "Америчко-француски уговор о арбитражи", *Време*, 21.01.1928, 3; "Око одговора г. Бријана", *Правда*, 21.01.1928, 1.

⁶¹ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 134.

Дан након потписивања, дневни листови Политика и Време, објавили су само кратко обавештење да је уговор о арбитражи потписан.⁶² Међутим, у листу Време се не говори о уговору о арбитражи, већ се наводи да је потписан "уговор о пријатељству".

Дана 27. фебруара, државни секретар Френк Келог, предао је француском амбасадору Клоделу, нову дипломатску ноту. У њој је поновљено америчко неслагање са француском изменом текста споразума. Келог је заступао мишљење да сваки изузетак или резерва, када је народима дозвољено прибећи рату, смањује ефекат таквог пакта и уништава позитивну вредност гаранције мира. Он је, такође, и даље заступао идеју мултилатералног уговора. Америчка страна није одустајала од оваквог тумачења споразума, зато што је сматрала да би билатерални уговор о одрицању од рата са Француском, представљао у суштини један одбрамбени савез, који би Француску осигурао од америчке објаве рата, у случају новог европског сукоба.⁶³

Новости о француско-америчким преговорима, у марту, доноси лист Време. У рубрици "Недељни спољни преглед", налази се текст који говори о новој америчкој дипломатској ноти. У тексту је објављен садржај ноте, док је у последњем пасусу пренето писање француске штампе, "Г. Келогов одговор у Француској није наишао на озбиљне замерке. Њему се пребацује да није одговорио на јасно изложене тачке г. Брианове ноте. Исто тако његово резонување о могућности примања једне неограничене обавезе искључења рата у виду једног вишестраног уговора сматра се као погрешно. Али ипак г. Келогов одговор, по мишљењу француских листова, даје могућност да се преговори с успехом наставе."⁶⁴

Време је убрзо пренело још једну вест која се тичала америчке дипломатске ноте. У чланку је објављен садржај Келоговог говора, одржаног почетком марта, у ком је, између осталог, поновио оно што се налази у последњој америчкој ноти. У пренетом говору се наводи, да ако Француска може да потпише двострани споразум, који није у сукобу са њеним обавезама према Друштву народа, онда је ништа не спречава да то учини и са вишестраним. Такође је поновљен амерички став о нападачком рату. На крају се наводи,

⁶² "Француско-амерички уговор о арбитражи", *Политика*, 07.02.1928, 6; "Потписивање уговора о пријатељству између Француске и Сједињених Држава", *Време*, 07.02.1928, 1.

⁶³ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 163-164

⁶⁴ "Одговор г. Келога на ноту г. Бриана", *Време*, 04.03.1928, 3.

да је Келог изјавио "[...] да је готов да без резерве потпише један вишестрани уговор са Француском, Британијом, Јапаном, Италијом и Немачком, који би остао отворен и за друге државе, а којима би се искључио рат као средство за решење сукоба између потписника."⁶⁵

Правда је о поменутих догађајима пренела вест листа Матен, где се наводи "[...] да ће г. Бријанов одговор г. Келогу бити позитиван и да ће г. Бријан усвојити америчке напомене, само ако се две земље буду споразумеле о резервама које проистичу из Пакта Друштва Народа и Монроове доктрине."⁶⁶

Читајући дневну штампу, може се доћи до закључка да су француске власти садржај својих дипломатских нота, давале новинским уредништвима на објављивање пре слања америчким властима, чиме су хтеле да покажу отвореност своје политике, и да придобију јавно мњење на своју страну, са циљем што повољнијег исхода за француске интересе.

Последњу ноту у овој дипломатској преписци, амбасадор Клодел, предао је државном секретару Келогу, 30 марта. У њој је, након три месеца одлагања, француски министар спољних послова Аристид Бријан, коначно пристао на америчко тумачење споразума, као мултилатералног пакта о одрицању од рата као оруђа националне политике. Међутим, Бријан је инсистирао на три кључне тачке: да се пакт не закључи само са означеним силама, већ са свим земљама; да су потписници пакта разрешени своје обавезе, ако га један потписник прекрши; да се пакт не односи на нужну одбрану.⁶⁷

⁶⁵ Рад Сједињених Држава на спречавању будућих ратова", *Време*, 18.03.1928, 3.

⁶⁶ "Бријан мисли да усвоји америчке напомене", *Правда*, 22.03.1928, 1.

⁶⁷ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 169-170

3.2.2. Преговори великих сила

Дана 13. априла 1928. године, амбасадори Сједињених Држава у Великој Британији, Немачкој, Италији и Јапану предали су владама тих држава ноте истоветног садржаја, како би се оне упознале са нацртом споразума и дале своје мишљење. Њима су били предати првобитни Бријанов предлог, дипломатска преписка америчког и француског министарства спољних послова и амерички предлог споразума о одрицању од рата. Француска је свој нацрт великим силама, укључујући и САД, послала 20. априла.⁶⁸

Француски нацрт споразума, првим чланом, задржава право на самоодбрану, и испуњавање обавеза које проистичу из Локарнских споразума или Повеље Друштва народа. Други члан прокламује мирно решавање међународних спорова, док се у трећем наводи ослобађање уговорних страна, у случају кршења уговора. Четврти члан задржава права и обавезе ранијих међународних споразума (мислећи се најпре на француске савезничке уговоре са Белгијом, Пољском, Чехословачком, Румунијом и Југославијом), и у петом се наводи да би уговор био обавезујући, морају му се прикључити све државе, осим ако не би дошло до посебног споразума који поништава овај члан.⁶⁹

Због овакве међународне ситуације, Време, на насловној страни, 25. априла, преноси писање британског дневног листа Дејли Телеграф, у коме се наводи, "[...] нема много изгледа да се у Европи прими амерички предлог за проглашавање рата незаконитим средством.[...]", даље се каже "[...] да је енглески министар председник г. Балдвин у кругу својих пријатеља изјавио да Енглеска треба да се прикључи овом америчком пакту о проглашењу рата незаконитим чак и кад друге европске државе не приступе овом пакту."⁷⁰

Државни секретар Френк Келог, у депеши од 23. априла, упућеној америчким амбасадорима у Паризу, Токију, Лондону и Риму, написао је да у француском нацрту, ништа осим тачке која се тиче свеобухватности није у конфликту са његовим предлогом. Он је садржај ове депеше објавио у свом говору, 28. априла 1928. године, на вечери

⁶⁸ D. Hunter Miller, *The Peace Pact of Paris*, 51-57

⁶⁹ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 171-172

⁷⁰ "Пројект пакта за стављање рата ван закона", *Време*, 25.04.1928, 1.

Америчког друштва међународног права, чиме је јавно прихватио француске резервације, али није званично пристао на француски нацрт споразума.⁷¹ У депеши америчким амбасадорима, Келог је навео да уговор не спутава право самоодбране и да свака земља сама може да одлучи, када прилике наступе, да ли треба да прибегне рату у том циљу.⁷²

Као прва, од упитаних држава, одговорила је Немачка. У ноти од 27. априла 1928, немачка влада се на први поглед безрезервно изјаснила у корист америчког предлога. Међутим, Штреземан је јако лукаво у своју ноту убацио три резервације, које су се односиле на самоодбрану, ослобађање у случају кршења уговора, и свеобухватност као крајњи циљ. Брзим реаговањем, Штреземан је Немачку удружио са Сједињеним Државама, против других великих сила, у кампањи против рата.⁷³

Остин Чемберлен, 19. маја, у име британске Владе, упутио је у Вашингтон поруку, којом је прихваћен Келогов предлог. У британском одговору се наводи, да постоје "одређене области у свету", чије је благостање и интегритет од посебног и виталног значаја за њихову безбедност, и да заштита ових предела, Британској империји представља питање самоодбране. Узевши ово у обзир, даље се наводи да Велика Британија прихвата уговор о одрицању од рата, под условом да се овакво тумачење њених интереса прихвата. Такође је затражено да се упути позив британским Доминионима и Индији, што је и учињено 22. маја.⁷⁴ Они су до средине јуна, сви прихватили Келогов предлог.⁷⁵

Италијанска влада прихватила је Келогов предлог 4. маја, док је јапанска влада то учинила 26. маја, са резервацијама по питању самоодбране и "споразума који гарантују јавни мир".⁷⁶

Државни секретар Келог, 20. јуна, упутио је циркуларну ноту у којој се налазио нови нацрт споразума, Владама у Лондону, Бриселу, Прагу, Берлину, Даблину, Риму, Варшави и Токију. У прерађеној преамбули уговора, британски Доминиони, Индија и

⁷¹ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 175-176

⁷² Исто, 174.

⁷³ Исто, 175.

⁷⁴ Исто, 180-182

⁷⁵ Исто, 184.

⁷⁶ Исто, 182.

учеснице Локарнских споразума, наведене су као потписнице. Такође, унета је клаузула о ослобађању уговорних страна, у случају кршења уговора. Самим тим није било забрањено прибегавање рату према одредбама Повеље Друштва народа, Локарнских споразума и француских савеза. Келог се на овакав потез одлучио због зближавања француске и британске дипломатије, и притисака који су они вршили, да се у нацрт унесу одредбе у складу са њиховим интересима.⁷⁷

Дана 23. јуна 1928. године, Сједињене Државе послале су пројекат уговора са унетим изменама, горепоменутих великим силама, потписницима Локарнских споразума, и британским Доминионима и Индији. Немачка је поново прва прихватила нови Келогов предлог, 11 јула. Француска је своју сагласност послала 14. јула. Ускоро су и остале државе, које су биле позване да буду учеснице послале своје одговоре.⁷⁸

Међутим, у Сједињеним Државама, и даље је била јака струја која се противила америчком мешању у европске послове. У издању од 22. јула, Правда, пише да амерички лист Њујорк Хералд Трибјун, води кампању, да Сенат одбаци Келогов пакт. У тексту који преноси Правда, изражени су ставови америчких изолациониста, који се противе мешању у европске сукобе. Они сматрају да би друге силе, првенствено Енглеска, искористиле прилику да затраже наоружање на мору, на шта су Американци били посебно осетљиви након неуспеле Поморске конференције у Женеви, 1927. године. Истиче се нејасноћа уговора из које могу проистећи различита тумачења, и да би пакт "[...] изазвао неосновани осећај сигурности, јер народи би мислили, да овај пакт заиста значи један корак ка миру."⁷⁹

Правда је убрзо пренела још једну вест, да је Келог примио француски предлог да дође у Париз ради потписа пакта, и да ће се после потписа *одмах вратити у Сједињене Државе*.⁸⁰ Преносећи писање америчког листа Чикаго Трибјун, Време је првог дана августа објавило чланак, у коме се наводи да је "[...] учествоваће г. Келога у потписивању

⁷⁷ Исто, 186-187

⁷⁸ Исто, 189-190

⁷⁹ "У Паризу ће се потписати пакт против рата", *Правда*, 22.07.1928, 3.

⁸⁰ "Келог ће доћи у Париз", *Правда*, 29.07.1928, 3.

пакта крајем августа у Паризу врло сумњиво, због тога што се верује да би Француска искористила ову прилику да покрене питање ратних дугова."⁸¹

Разлог оваквог негативног америчког става, можда треба тражити у француско-британском поморском споразуму, о ком је расправљано крајем јула, и који је у Сједињеним Државама схваћен као анти-амерички, јер ограничава бродове које су они намеравали да граде. Председник Кулиц је у разговору са Келогом изјавио, да сумња да састанак у Паризу може имати неку другу, још неоткривену сврху.⁸²

Дневни лист Време, 8. августа, пренео је изјаву совјетског министра спољних послова Георгија Чичерина. Он је изјавио да је совјетска Влада спремна да учествује у преговорима, и да није искључена могућност да и она потпише Келогов пакт. Међутим, наглашено је да њихова Влада није добила позив да учествује у преговорима, као ни нацрт споразума, изражавајући мишљење да су Сједињене Државе овим хтеле да изолују Совјетски Савез.⁸³ Међутим, велике силе су већ биле одлучиле да не упуте позив совјетским званичницима.⁸⁴

3.2.3. Потписивање пакта

У београдским дневним новинама, од средине августа, писало су углавном о Келоговом боравку у Европи и припремама за потписивање пакта у Паризу.⁸⁵

Време, Правда и Политика, 25. августа, објавиле су истоветни чланак. У њему се говори о Келоговом доласку у Париз и држању француске владе. Нарочито се истиче питање раније евакуације Рајнске области. На основу текста, закључује се да је став

⁸¹ "Г. Келог неће присуствовати потписивању пакта о стављању рата изван закона?", *Време*, 01.08. 1928, 1.

⁸² R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 203-204

⁸³ "Чичерин изјављује да би и Совјети могли да приме пакт г. Келога", *Време*, 08.08.1928, 1.

⁸⁴ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 202-203

⁸⁵ "Г. Келог ће остати свега четири дана у Европи", *Правда*, 16.08.1928, 1; "Пут г. Келога", *Правда*, 18.08.1928, 1; "Г. Келог ће посетити Ирску", *Време*, 18.08.1928, 1; "Пут г. Келога", *Правда*, 19.08.1928, 2; "Г. Келог је пошао за Европу", *Време*, 19.08.1928, 1; "Ко ће потписати Келогов пакт", *Правда*, 21.08.1928, 1; "Долазак г. Келога у Европу", *Правда*, 23.08.1928, 2; "Велике припреме за потписивање г. Келоговог пакта", *Правда*, 24.08.1928, 4.

француске Владе да се ово питање не може решити пре "споразума окупаторских снага", и да Немачка није предузела никакве мере како би показала сарадњу.⁸⁶

Правда је једина пренела и писање француске штампе. У њој је, такође, питање Рајнске области било једна од главних тема. У тексту стоји да " [...]"Пти Паризијен" тврди да француски министарски савет једнодушно сматра да Рајнска област не може бити напуштена без накнаде. "Еко де Пари" изражава слично мишљење и подвлачи да ће споразум морати да обухвати и репарације и дугове. Лист изјављује да ће Америка морати у преговорима да игра најважнију улогу."⁸⁷

Дан пре потписивања пакта, Правда је на насловној страни објавила говор државног секретара Френка Келога, који је он написао за овај лист. У тексту се велича мирно решавање међународних спорова и истиче потреба за сарадњом међу државама. Келог даје кратак историјат преговора о пакту, и наводи да велики значај има и нови уговор о арбитражи, који су Сједињене Државе прво закључиле са Француском, а затим и са другим државама.⁸⁸

Главна тема, што се тиче потписивања пакта, у дневном издању листа Време, 27. августа, била је наводни атентат, који су комунисти припремали на државног секретара Келога. Време и Правда су истог дана објавили и један интервју са немачким министром иностраних дела, Густавом Штреземаном. Он је изјавио да Келогов пакт представља нов доказ француско-немачког зближавања, и први велики корак у правцу остварења "Сједињених Европских Држава". Штреземан је такође рекао да је потребно остварити француско-немачку сарадњу на бази једнакости и правичности.⁸⁹

Штреземанова политика се заснивала на коришћењу очигледне nelaгодности што су је Велика Британија и Француска осећале због огромног раскорака између својих принципа и услова Версајског уговора. Он се трудио да га савезници, у замену за труд

⁸⁶ "Свечан дочек г. Келога у Паризу", *Правда*, 25.08.1928, 4; "Свечан дочек г. Келога у Паризу", *Време*, 25.08.1928, 5; "Долазак г. Келога", *Политика*, 25.08.1928, 6.

⁸⁷ "Свечан дочек г. Келога у Паризу", *Правда*, 25.08.1928, 4.

⁸⁸ "Борба Сједињених Држава против рата", *Правда*, 26.08.1928, 1.

⁸⁹ "Комунисти су у Паризу припремали атентат на г. Келога", *Време*, 27.08.1928, 1; "Свечаности и изјаве министара у Паризу", *Правда*, 27.08.1928, 3.

који улаже у испуњавање одређених обавеза, сами ослободе много тежих политичких и војних одредби Версајског уговора.⁹⁰

На дан потписивања пакта, Политика је објавила чланак др. Драгутина Јанковића, на насловној страни свог листа. На самом почетку текста, аутор је кренуо са величањем француске политике: "Француска је данас несумњиво барјактар мира. Она је прва у Европи успела да стресе са себе ратну психозу, она је могла прва кроз владу Едуара Ериа још 1924 године, да постави принципе и организацију свесно хтелог мира у свету". Наводи се да Бријанова спољна политика представља продужетак овакве политике, и да је Француска заслужна за мирно политичко стање у Немачкој. За Келогов предлог пакта каже: " [...] овај пакт у данашњој својој нешто платонској форми, нема ни као аргуменат, ни као инструменат мира онај домашај који би имало усвајање првобитног Бријановог предлога." Аутор текста тврди да је само пријатељство између Француске и Немачке у стању да обезбеди мир, и да је ово питање од "капиталног значаја" за Краљевину Југославију.⁹¹

Пакт о одрицању од рата, 27. августа 1928. године, у Паризу, потписали су представници Немачке, САД, Белгије, Француске, Велике Британије, Ирске, британских Доминиона, Италије, Јапана, Пољске и Чехословачке. У његовом првом члану се наводи да потписнице споразума осуђују прибегавање рату у циљу решавања међународних спорова и да одбацују рат као средство националне политике у њиховим међусобним односима.⁹²

Београдске дневне новине, Политика, Време и Правда, сутрадан, пренеле су вест да је у Паризу потписан Пакт о стављању рата ван закона.

Правда је на насловној страни објавила чланак, у коме се наводи, да због одбијања "Англо саксонских држава" да сарађују, средства за решење сукоба на миран начин, остала су непотпуна. Келоговим пактом, овај проблем није решен, јер се у њему не наводи како сукобе треба мирно решавати. Аутор текста се затим пита, да ли је забрана рата довољна, јер је и у другим споразумима прокламовано исто начело. На крају се ипак истиче да је

⁹⁰ Х. Кисинџер, *Дипломатија*, 228.

⁹¹ "Светски и европски мир", *Политика*, 27.08.1928, 1.

⁹² Андреј Митровић, *Време нетрпељивих*, 321.

ствар општег мира, добила огромну гаранцију уласком Сједињених Држава у пакт којим се чланице одричу рата.⁹³ У истом издању, пренет је и сам чин потписивања Келоговог пакта.⁹⁴

Дневни лист Време, пренео је начин на који је текло потписивање, и садржај текста уговора.⁹⁵

Политика је такође на насловној страни објавила вест о потписивању пакта. Врло детаљно описан је свечани чин потписивања, и истиче се да од "српско-хрватских листова" једино је дописник Политике био присутан. Пренет је и говор, који је министар спољних послова, Аристид Бријан, одржао присутнима.⁹⁶

Дана 26. септембра 1928. године, скупштина Друштва народа, изгласала је Генерални акт о арбитражи за мирно решавање сукоба. Тај уговор је предвиђао судски и арбитражни поступак за разматрање и решавање сукоба међу учесницима Келоговог пакта.⁹⁷

Представници Совјетског савеза, Естоније, Летоније, Пољске и Румуније, потписали су посебан протокол у Москви, 9. фебруара 1929. године. Турска је Московском протоколу приступила 1. априла, а Литванија 5. априла исте године. Коначно су пакт о забрани рата потписале свих 48 ондашњих чланица Друштва народа, као и девет држава које нису биле у међународној организацији, међу њима и САД и Совјетски Савез.⁹⁸

⁹³ "Данас је на свечан начин потписан у Паризу Пакт о стављању рата изван закона", *Правда*, 28.08.1928, 1.

⁹⁴ "Свечано потписивање г. Келоговог пакта на Ке д'Орсеју", *Правда*, 28.08.1928, 11

⁹⁵ "Јуче је у Паризу потписан Келогов Пакт о стављању рата ван закона", *Време*, 28.08.1928, 3.

⁹⁶ "Пакт противу рата потписан", *Политика*, 28.08.1928, 1.

⁹⁷ R. Butler, "The Peace Settlement of Versailles 1918-1933", 252.

⁹⁸ А. Митровић, *Време нетрпељивих*, 321.

3.3. Приступање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца пакту (27. јануар 1929.)

Београдске дневне новине, у издању од 29. августа, објавиле су вест да је амерички посланик у Београду, Џон Принс, предао Келогов пакт југословенским званичницима са нотом америчке владе, којом се Краљевина СХС позива да потпише овај споразум.

Листови Време и Политика, пренели су званични превод текста уговора на "српски језик", који је доставио Принс, и садржај америчке дипломатске ноте. Политика је такође пренела негативан став и писање италијанске штампе о Келоговом пакту. На основу пренетих текстова, може се видети велико незадовољство Италије тренутним међународним стањем, и најављивање промена, којим би они добили оно што заслужују – "Једина између победница којој није склона ни судбина ни људи, а знаде да жртве једне гвоздене генерације не бејаху довољне да јој гарантују право на живот и будућност, чекаће да нова гвоздена генерација пристигне како би се најцрња неправда поправила."⁹⁹

Правда је пажњу посветила и писању француске штампе, у којој је потписивање пакта, очекивано, изазвало велико одушевљење.¹⁰⁰

Политика је 31. августа, на насловној страни, објавила вест да је Влада Краљевине СХС, дан пре, усвојила "Уговор о Одрицању на ратовање пошто јој он обезбеђује раније закључене међународне обавезе". У чланку је такође, објављена нота заступника министра иностраних дела, др. Илије Шуменковића, упућена америчком посланику, Џону Принсу.¹⁰¹

Знатно проширена након Првог светског рата, на рачун својих суседа, мировним споразумима у Сен Жермену и Тријанону, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је током целог свог постојања била у затегнутим односима са Мађарском, као и са Бугарском, која није одустајала од својих претензија према Македонији. Бивши ратни савезник, Италија,

⁹⁹ "Келогов пакт достављен нашој влади", *Политика*, 29.08.1928, 4; "Сједињене Америчке Државе позивају нашу земљу да се придружи г. Келоговом Пакту", *Време*, 29.08.1928, 1.

¹⁰⁰ "Г. Келогов пакт предат је данас на потпис нашој влади", *Правда*, 29.08.1928, 3.

¹⁰¹ "Југославија приступа Келоговом Пакту", *Политика*, 31.08.1928, 1.

такође није била наклоњена новој држави, због њених територијалних претензија на јадранску обалу, гарантовану Лондонским уговором од стране Савезника. Краљевина СХС се стога од самог почетка залагала за очување постојећег система, и подржала оснивање Друштва народа.¹⁰²

У циљу спречавања мађарског ревизионизма и аустријске рестаурације, Чехословачка, Румунија и Краљевина СХС су у првој половини 1921. године, међусобно потписале три споразума, којима је формиран савез, познат као Мала Антанта.¹⁰³ Француска је подржала овај савез, и сама склопила уговоре са сваком од њих. Она је након Првог светског рата настојала да у Европи створи систем савеза, који би представљао брану ширењу немачке државе, и заменио некадашњег француског савезника, Русију. Како би даље учврстила своју политичку и стратешку позицију у Европи, Француска је започете преговоре о савезништву са Краљевином СХС, у пролеће 1926, привела крају, и 11. новембра 1927, у Паризу, потписан је "Пакт о пријатељству". Истог дана потписана је и војна конвенција.¹⁰⁴ Након потписивања савезничког уговора са Француском, југословенски министар спољних послова, др. Војислав Маринковић, изјавио је да жели закључити сличан уговор и са Италијом. Он је такође рекао да је потребно склопити један Балкански Споразум, и да тај "Балкански Локарно, мора почети са југословенско-бугарским уговором".¹⁰⁵

Будући да је била француски савезник, Краљевина СХС се није двоумила да ли да прихвати Келогов пакт. Она је рачунала да ће овим споразумом њен територијални интегритет додатно бити осигуран, и да ће спорове решавати у складу са одредбама пакта.

На насловним странама, дневних листова Време и Политика, 29. јануара 1929. године, објављена је вест, да је краљ Александар Карађорђевић потписао закон о ратификацији Келоговог пакта, 27. јануара. Оба листа пренела су и текст закона.

У тексту који доноси Политика, наводи се да нова међународна обавеза "потпуно одговара његовим интересима и намерама за одржањем и чувањем мира", мислећи се на

¹⁰² Станислав Сретеновић, *Француска и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1929*, Београд 2008, 96-108

¹⁰³ *Исто*, 111.

¹⁰⁴ *Исто*, 399-400

¹⁰⁵ "Изјаве г. др. В. Маринковића о Балканском Локарну", *Правда*, 13.11.1927, 2.

југословенски народ. На крају се истиче мирољубива политика Краљевине СХС, и наводи се: "[...] наша држава тиме пружа још једном доказ својих искрених намера према свима суседима и пуну веру у ефикасност Келоговог пакта." ¹⁰⁶

У чланку који је објавио лист Време, наводе се предности новог споразума, и начини на које он уређује и побољшава односе међу државама у међународној заједници. Истиче се значај проширења система, које је успоставило Друштво народа, на све државе света. Као и у Политикином чланку, под утицајем прокламованих начела, текст је написан са идеалистичким погледом на нову међународну заједницу, која ће се развијати под окриљем Келоговог пакта. У тексту се наводи да је Келогов пакт "[...] употпуњавање дела светског мира, јер се њиме потврђује недељивост интереса свих земаља света [...]" и да се њиме "[...] опште гаранције мира доводе скоро до максимума".¹⁰⁷

4. Последице и утицај пакта

Непуних месец дана након потписивања пакта о укидању рата, на септембарском заседању Друштва народа, дошло је до велике расправе између француског министра спољних послова, Аристиде Бријана, и немачког канцелара Хермана Милера. До сукоба је дошло око питања разоружања.¹⁰⁸

О сукобу у Женеви, писала је и београдска дневна штампа. Лист Време, 12. септембра 1928, објавио је на насловној страни чланак у коме се наводи: "Ма да оштре изјаве г. Бријана у погледу разоружања Немачке *представљају само одговор* на стару немачку тезу да је Немачка једина разоружана сила, док се остале силе несметано оружају и даље, а коју је канцелар г. Милер поново изнео у своме говору на скупштини Лиге

¹⁰⁶ "Приступ Југославије Келоговом Пакту", *Политика*, 29.01.1928, 1.

¹⁰⁷ "Краљ је јуче потписао Келогов пакт", *Време*, 29.01.1928, 1.

¹⁰⁸ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 224.

Народа". Такође, наводи се да је Бријанов говор изазвао "бучне протесте у немачким листовима", док француска штампа подржава његове поступке.¹⁰⁹

Да Французи нису полагали велике наде у споразум о одрицању од рата, најбоље показују одлуке донете у Паризу почетком септембра, о утврђивању француске источне границе. Из буџета за 1928. годину, било је издвојено 200 милиона франака за градњу утврђења, по захтеву француског министра војске, Андреа Мажиноа.¹¹⁰ Неколико месеци након потписивања споразума, Келог је приликом сведочења пред сенатским Одбором за међународне односе изнео невероватну теорију по којој Сједињене Државе на основу пакта нису обавезне да помогну жртвама агресије, пошто би пакт био поништен већ самим чином агресије.¹¹¹

Бријанови некадашњи савезници претворили су његову првобитну идеју у ново средство притиска на Француску. Од тада надаље, нашироко се доказивало да је Француска, имајући у виду да је рат стављен ван закона, обавезна да убрза сопствено разоружање. Да би обележили наступање периода добре воље, савезници су, 1928. године, прекинули окупацију Рајнске области, пет година раније него што је то било предвиђено. Истовремено, Остин Чемберлен је обзанио да би што се тиче Велике Британије, пољска граница с Немачком, требало да се измени, уколико се Немачка буде понашала у пријатељском и помирљивом духу.¹¹²

Први већи ударац, угледу и снази међународног система, успостављеном потписивањем пакта у Паризу, нанет је крајем 1931, када је Јапан окупирао Манџурију. Друштво народа након више од једне године заседања и бављења овом темом, није успело да реши сукоб у складу са начелима заснованим на мирном решавању спорова.

Након овог догађаја, у четвртој деценији 20. века, било је више случајева када су одредбе Бријан-Келоговог пакта и Повеље Друштва народа, на којима је нови поредак почивао, кршене без икаквих већих последица по нападачку страну. Један од главних примера представља рат између Италије и Етиопије, 1935. године. Због политичких

¹⁰⁹ "Немачка штампа напада г. Бријана због говора о разоружању", *Време*, 12.09.1928, 1.

¹¹⁰ R. H. Ferrell, *Peace in Their Time*, 224.

¹¹¹ X. Кисинџер, *Дипломатија*, 238.

¹¹² *Исто*, 239.

интереса Велике Британије и Француске, одговор међународне заједнице биле су санкције, које уопште нису угрозиле Италију и спречиле ратна дејства.

Следећи већи потрес изазвала је немачка окупација демилитаризоване Рајнске области, 7. марта 1936. године. Неспремне да бране начела међународног система заснованог на мирном решавању спорова, велике силе Француска и Велика Британија, и остале државе прихватиле су тренутно стање без икаквих последица.¹¹³

До септембра 1938, нико није ни очекивао да ће се Друштво народа консултовати током чехословачке кризе. Друштво је било потпуно заобиђено на Минхенској конференцији, која је одлучивала о судбини Судета. Хитлерова анексионистичка политика према Чехословачкој, Мемелу и Данцигу, као и италијанска анексија Албаније, додатно су парализовали Друштво.¹¹⁴

Немачким нападом на Пољску, 1. септембра 1939, и објавама рата које су уследиле, међународни систем, који се заснивао на Повељи Друштва народа, Локарнским споразумима и Бријан-Келоговом пакту, којим су се, сада зарађене стране, одрекле од рата као оруђа националне политике, већ доста нарушен, изгубио је сваки смисао.

¹¹³ A. van Ginneken, *Historical Dictionary of the League of Nations*, 19.

¹¹⁴ Исто, 20.

5. Закључак

За Сједињене Државе, француско-амерички споразум о вечном пријатељству, није био прихватљив. Оне нису желеле да буду уплетене у вековна ривалства европских народа. Међутим, Бријан је искористио утицајни и добро организовани амерички пацифистички покрет, како би промовисао своју идеју. Појединци и групе почели су да врше притисак на америчку Владу да потпише споразум са Француском.

Предлог државног секретара, Френка Келога, да споразум буде вишестран, омогућио је Сједињеним Државама да се ослободе обавеза, које је Бријан хтео да им наметне, и да притом придобију амерички мировни покрет на своју страну. Ово је био и главни разлог зашто америчка Администрација није једноставно одбила француски предлог. Они су били свесни снаге јавног мњења у једном демократском систему, и нису могли себи да дозволе да буду представљени као државници које не интересује светски мир. Овај пакт, био је од посебног значаја за републиканску Администрацију и због близине председничких избора.

С друге стране, Бријан, није желео овакав споразум. Мултилатералним пактом, он не би добио америчке гаранције да неће објавити Француској рат, у случају да она зарати са Немачком. Он је био свестан чињенице да споразум између великих сила о одрицању од рата, не би имао никакву праву вредност, поготово за непосредне француске интересе. Али, Бријан се нашао у неизлазној ситуацији. Човек који је добио Нобелову награду за мир, није могао да одбије пакт, којим се незаконитим жели прогласити рат као оруђе националне политике.

На крају је споразум потписан. Међутим, велике силе су знатно ограничиле снагу пакта, штитећи своје личне интересе. Француска је преиначила свој првобитни предлог тиме што је укључила клаузулу којом се легализују одбрамбени ратови и ратови који проистичу из обавеза проистеклих из Повеље Друштва народа, гаранција Локарнских споразума и свих француских савезништава. Тиме су ствари враћене на почетак, будући да су изузеци обухватили практично све могуће случајеве. Потом је Велика Британија, ради одбране своје империје, инсистирала на слободи деловања. Америка је испољила

најдалекосежније резерве тиме што је почела да се позива на Монроову доктрину, право на самоодбрану и претпоставку да свака земља сама процењује потребе властите самоодбране.

Оваквим ограничењима, пакт и идеја мирног решавања међународних спорова, изгубили су сваки смисао. Да велике силе нису спремне да ставе више интересе целог човечанства, изнад својих уских личних интереса, показали су први сукоби, у којима је пакт на очигледне начине кршен, без икаквих последица.

Београдска штампа је током овог периода, имала видљиво наклоњени став према Француској и њеној политици. Новине су помно пратиле преговоре о склапању споразума, и са великим одушевљењем писале о будућем поретку и значају који Бријан-Келогов има за развој међународних односа.

Да су политички односи знатно утицали на садржај и писање дневних листова, показује то, што су се током целе јесени 1927. године, у време потписивања савеза између Француске и Краљевине СХС, у дневној штампи могли наћи говори и интервјуи које је давао француски министар спољних послова, Аристид Бријан. Његовим иступањима, београдске дневне новине придавале су велики значај, и чланци о њему су се често налазили на насловним странама. Бријан је приказиван као велики пријатељ југословенске државе и народа, харизматичан и помирљив државник који се борио за мирно решавање међународних спорова и светски мир.

Поред тога, величана је и сама француска политика након Првог светског рата, јер је она заслужна за мирно стање у Европи. Такође, истицан је Бријанов значај, као иницијатора преговора. Француски утицај у београдској штампи, огледа се и у томе што су дневне новине углавном преносиле вести француских листова и новинских агенција.

6. Извори

- *Време*
- *Правда*
- *Политика*

7. Литература

- Хенри Кисинџер, *Дипломатија I*, Београд 1999.
- Андреј Митровић, *Време нетрпељивих – Политичка историја великих држава Европе 1919-1939*, Подгорица 1998.
- Станислав Сретеновић, *Француска и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1929*, Београд 2008.
- Хенри Бемфорд Паркс, *Историја Сједињених Америчких Држава*, Београд 1985.
- Ruth Henig, *Versailles and After 1919-1933*, New York 2001.
- Anique H.M. van Ginneken, *Historical Dictionary of the League of Nations*, Lanham 2006.
- Adam Tooze, *The Deluge – The Great War and the Remaking of Global Order, 1916 – 1931*, London 2014.
- Robert H. Ferrell, *Peace in Their Time - The Origins of the Kellogg-Briand Pact*, Yale University Press 1952.
- David Hunter Miller, *The Peace Pact of Paris – A Study of the Briand-Kellogg Treaty*, New York 1928.
- Rohan Butler, “The Peace Settlement of Versailles 1918-1933”, у: *The New Cambridge Modern History – The Shifting Balance of World Forces 1898-1945*, ур. C. L. Mowat, Cambridge University Press 1968.